

ГНАТ ХОТКЕВИЧ

Історичні нариси.
Історія України
(до кінця XVI ст.).
Два гетьмани.
Гуцули і Гуцульщина

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2024

I

ДО ЗБУДУВАННЯ КИЇВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Україна і українці

Край наш рідний, наша земля, на якій живемо, — це Україна, а тому й ми називаємось українці, от як у Франції-землі живуть французи, у Германії — германці, а у Польщі — поляки: всякий народ по своїй землі прозивається. Правда, коли Росією правили петербурзькі царі, то вони, бажаючи всіх поклонити під одно ярмо, веліли усім прозиватися «русскімі», але ми не «русскіє», і не «хахли», і не «малороси», а тільки українці, а рідний край наш, наше «отечество» — Україна. І чи ти маленький, чи ти великий, чи ти хлопець, чи дівчина — з гордістю маєш називати себе своїм іменем. З гордістю тому, що твій народ боровся за свою свободу так, як ніякий інший народ у світі.

Чи велика наша Україна і скільки живе на ній нашого народу

Наша Україна була розбита на три частини: одна частина знаходилася під Росією, одна — під Австрією, а третя — під Угорщиною. В Росії наша Україна складалася з губерній: Полтавської, Київської, Харківської, Катеринославської, Волинської і Подільської — це цілі губернії; потім сюди ж входить велика частина Черні-

гівської губернії, частини Курської, Воронежської, Таврійської, Бессарабської, Люблінської, Гродненської, Сідлецької, Мінської, Донської й Кубанської областей. Всюди в цих губерніях живе наш народ. А поділилися ми так по губерніях тому, що не самі себе ділили, — нами розпоряджалися в Петрограді поза нашою волею.

В Австрії наш народ живе в провінції Галичині й провінції Буковині. В Угорщині наш народ живе в комітатах (щось як губернії) — Стеськім, Шариськім, Землинськім, Ужськім, Березькім, Мармороськім і Угоцькім...

Як зібрати всі ті краї до купи, то вийде великий край простором коло 850 тисяч квадратних кілометрів. Отже, як бачимо, наш край далеко більший за Францію, бо вона має тільки 550 тис. кв. км; далеко більший за Німеччину — 541 тис. кв. км; Італія має всього 287 тис. кв. км; а щодо Бельгії, то з нашої України можна було б викроїти майже 30 Бельгій. Але Бельгію знає весь світ, а нас — ніхто. Чому? Та тому, що бельгієць ніколи нікому свого імені не продавав, всюди і завжди називав себе своїм рідним іменем, а ми величали себе «руссіє»...

На цій землі нашій живе близько 33 мільйонів нашого народу, а то власне: в Росії — коло 28 мільйонів, в Галичині — коло 4 млн, в Буковині — коло 350 тис. і в Угорській Русі — коло 500 тис. А ще ж великими мільйонами розсіявся наш народ по різних інших краях; є його і в Америці, є його і в Сибіру, й де хочеш. Отже, разом нашого народу на всій землі є коло 40 мільйонів. Як же це сталося, що такий великий народ не тільки не сотворив могутньої держави, а от розбився на стільки частин серед інших держав? Хто тому винен? От про це і має говорити ця книжка.

Чи давно живе наш народ на своїй землі

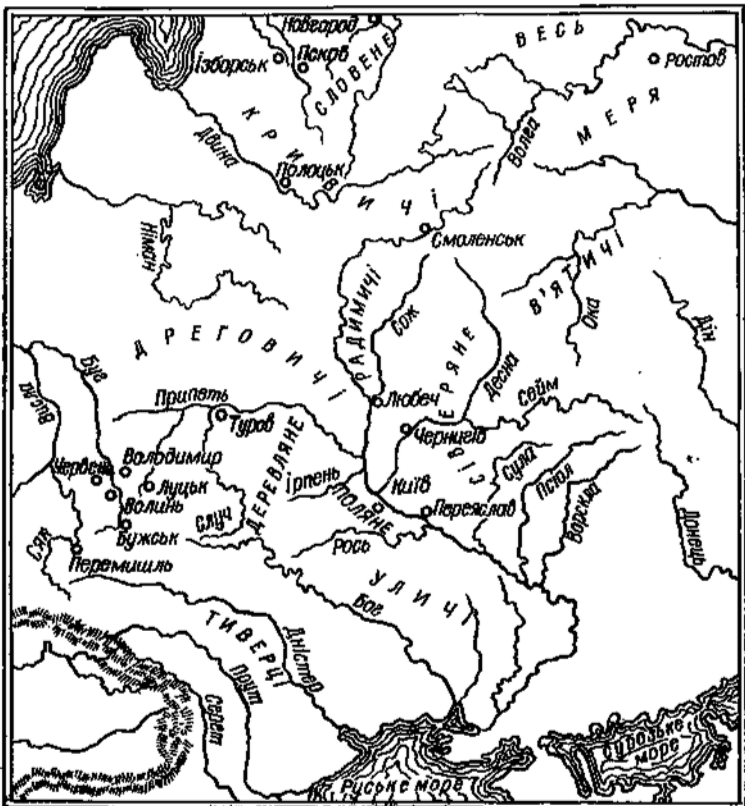
Всі люди всього світу діляться на різні племена: є германське плем'я, є романське плем'я, є слов'янське плем'я, є багато й других. Кожне таке плем'я складається не з одного, а з багатьох народів. І хоч ті народи не в усім схожі між собою, але всі вони наче з одної сім'ї. Так-от, ми, українці, єємо із сім'ї слов'янської — ми слов'яни, як і поляки, чехи, серби, болгари, великороси і ще кілька менших народів.

Колись, як слов'ян було мало, вони всі жили вкупі і говорили мовою однією, зрозумілою для всіх. Але потім людей стало більше, жити стало тісно — і слов'яни почали розходитися в різні сторони, а розійшовшись, почали вже й мову свою більш-менш міняти. Оце розселення слов'ян по різних краях почалося десь у III віці по Різдві Христовім, — отже, тоді й ми прийшли сюди, на наші теперішні землі; значить, український народ на своїй землі живе вже більш як 1500 літ.

Як те розселення відбулося, ми знаємо дуже мало, бо наш народ ще тоді книжок писати не вмів, а другі народи нами мало займалися. Але згодом, коли й ми навчилися грамоти, з'явилися й у нас книжки. Так-от, першою такою книжкою, з котрої довідуємося про нашу минувшину, являється «Літопис» київського ченця Нестора.

Як жили наші люди в древні віки

В губерніях Чернігівській, Полтавській, частиною Харківській і Катеринославській, жило друге українське плем'я — сіверяни, у них головні міста були: Новгород-Сіверський, Чернігів, Любеч, Переяслав.

Східнослов'янські племена IX–X ст.

На північ від полян жили деревляни, на теперішній Волині — дуліби, понад низами Дніпра — уличі, понад Дністром — тиверці. Жили наші люди, і це відомо певно, й на місці теперішньої Галичини, жили й по горах Карпатських, але як вони прозивалися, того київський чернець не знав.

Жилося б нашим людям і нічого, бо земля добра, клімат теплий, але горе було в тім, що рівнина, з усіх боків одкрита, — хто хоч іди, ніде не зачепишся. А народу

тоді йшло багато: не тільки ж самі слов'яни розселялися від тісноти, розселялися й інші. І от через наші степи йдуть всякі люди. Кого тут тільки не перебувало! Йшли й німецькі племена бастарнів, готів, йшли турецькі орди гуннів та болгарів¹. Не встигли вони прошуміти — появляються авари (це з них тепер угорці пішли). За аварами надбігли хозари², за хозарами — печеніги, за печенігами — половці, за половцями — татари. І то все не так, щоб ішло та й пройшло; то все приходило з вогнем і мечем, розташовувалося на наших степах жити, виганяло тих, хто там уже жив. А нам доводилося від цього усього боронитися — і от в тім і лежить перша причина, чому Україна не стала великою і міцною державою. Бо ми своїми грудьми захищали усю Європу від нападів диких азіатських орд. Добре було усім тим народам, що жили за нашою спиною; добре їм було і дбати про культуру, про освіту — про все, але у нас о тім усім трудно було й думати. Хліб посіяв, а чи збереш його — невідомо; не то що книжку писати, але й хати доброї тобі побудувати не дадуть, бо прийде печеніг, чи половчин, чи татарин і все спалить, а тебе самого візьме у неволю. От чому ніхто не має нам докоряти, що ми тепер не такі культурні, як інші: бо ми за них усіх билися, аби їм спокійно можна було творити свою культуру.

Але хоч і в війнах постійних, хоч і в страху, та жили якось наші люди. Займалися, головним чином, як і тепер, хліборобством. Головний наш хліб недурно нази-

¹ Давніше болгарами називався один турецький народ, і тільки потім це ім'я перейшло на слов'ян (*прим. автора*).

² Їх слідів дуже багато позоставалося особливо на Слобідській Україні; у Волчанському повіті Харківської губернії при с. Салтові є знамените хозарське городище.

вається жито, бо ним жили люди¹. Окрім жита, знали наші люди пшеницю, овес, ячмінь, просо (гречки тоді ще не було). Орали спочатку сохою, а яка вона була, та первісна соха, показує вже сама назва: це розсохуватий сук був, — за один кінець потягнули, а другим, устромивши у землю, орали. До плуга додумалися пізніше.

З городини знали наші предки біб, горох, сочевицю, цибулю, часник, хміль, ріпу, мак, але картоплі не знали, бо й ніхто її тоді ще не знав і у Європі: картоплю нам привезли з Америки зовсім недавно, може, яких 300–400 літ.

Займалися й садовою, бо в старих книгах зустрічаємо назви яблука, груші, черешні (вишню взнали пізніше), сливи, горіха. І скотарством займалися, бо читаємо слова: бик, віл, корова, теля, ягня, баран, вівця, коза, свиня, вепр (кабан), поросся, кінь, кобила. Але птиці держали мало; ще про курей знаємо, що то була домашня птиця; а вже щодо качок і гусей, то, мабуть, знали їх наші предки тільки дикими.

Чим сильно займалися, так це бджільництвом. Бджолу держали не так, як ми тепер, по пасіках, а в «бортях», тобто в дуплах дерев по лісах, де бджола сама собі вулик зробила. Звіра били багато, бо й звіра тоді було більше; плодився у наших краю тоді й такий звір, якого ми тепер і не знаємо: тури (дикі бики), олені, дикі коні, дикі кабани, барси, куниці, а по водах бобри (що тепер за боброву шапку платять тисячі). І рибальством сильно займалися, бо й риби теж було більше тоді.

¹ Цікаво, що більше на південь, де родить пшениця, нею живуть люди, там пшениця називається «житом»; де народ живе кукурудзою, там вона «жито».

Із звірячих шкур шили одержу, торби, черевики, рукавиці; з волосся і шерсті уміли плести що треба, уміли й ткати. Гончарством займалися: спочатку прямо ліпили горщики руками, бо круга не знали, а потім уже додумались і до круга. І цікаво подивитися тепер на такий древній горщик, виритий із землі: і неформений він, і кривобокий, а все ж прикрашений, — хоч нігтем по обичайці, а виводив узор майстер. Так хочеться людям завжди, які б вони не були, хочеться трошки краси.

Уміли наші предки і з деревом обходитися, уміли його обробляти: такі назви, як бодня, діжа, відро, корито, човен, зустрічаються дуже здавна. Та й не диво, що наші люди добре знали дерев'яні роботи: бо заліза ж раніше й не було зовсім, люди ще не навчилися його добувати, а дерево під рукою, отже, все для потреби чоловіка було дерев'яне.

Вірували древні наші предки в єдиного бога — Сонце — і називали його Сварог. Саме вже слово «бог» означає добро, благо, а хто ж на землю все благо дає, хто оگریває її й людей, хто викликає все до життя? Сонце — то от його й уважав наш предок за бога. Потім уже, згодом, коло цього головного бога постали менші, так як би його помічники: от бог Перун, він завідував громами та блискавицями; от Велес — опікувався скотиною, і другі. Їм усім молилися, приносили жертву. Згодом прийшло до нас християнство, і наші люди почали вже вірити в трьох богів в єдиній статі. Перуна назвали святим Іллею і теж дали йому завідування громами. Велеса назвали святим Власієм і доручили йому скотину. Взагалі, всіх менших богів почали вже звати не богами, а святими, хоч так само шанували їх, приноси-

ли жертву — свічки їм ставили, олію возжигали, вішали на образи всякі хрестики, дарунки. У одного арабського письменника читаємо древньоруську молитву: «Господи! Ти пропитував нас досі — дай же нам того ж і на будуче»; це знов те ж саме, як і тепер: «Хліб наш насущний даждь нам днесь». Релігія загалом річ дуже древня, і в ній не так уже багато поробилося змін.

Жили наші предки не так, як тепер, що чи підріс, чи не підріс син, а вже відділяється. Тоді так не було; тоді жили великими сім'ями, родом усім, держалися купи, разом відбивалися від напасті. В родах правили старіші віком, а кількома родами разом правив князь. Жили селами й хуторами, але для оборони від ворога будували, «городи», «остроги», тобто огороджувалися високим валом; на валу ставили тин з товстих падь, загострених догори, довкола ще копали рови, часом наповнювали їх водою, — словом, боронилися, як уміли. Коли приходив ворог, кидали хати, забирали що цінніше і тікали до свого города. Там відсиджувалися, зберігаючи тільки життя, а хати і все добро — все ж то погибало, потім знов треба було заводити. Як же при таких житті думати про культуру? А таких городищ у нас у кожній губернії зосталось дуже багато: на самій Київщині їх більше 400.

Так жили наші люди до того часу, коли почалася у нас держава і писала про неї історія.

Найдревніші князі наші

Літопис про начало нашої держави говорить так. Були собі три брати: Кий, Щек і Хорив та сестра їх Либідь. Побудували вони над Дніпром город і по імені

старшого брата назвали його Київ¹. А в далекім Новгороді (це що туди, під Петроград), де жили теж слов'яни близького нам племені, була рада — що от, мовляв, землі у нас багато, а порядку нема. Давайте покличемо собі князів із варяг, а варяги — це були предки теперішніх шведів та норвежців. І от новгородці пішли у варязьку землю і просили тамошніх князів, щоб вони прийшли правити Новгородом. Згодилися йти три брати племені русь. Ці брати прийшли і розсілися коло Новгорода, а своїх помічників послали й по інших слов'янських землях — це сталося в 862 році. От двоє таких воєвод, на ім'я Аскольд і Дір, приїхали й до нас, побачили над Дніпром Київ, він їм сподобався — вони й сіли тут і почали називатися князями. Але старший з тих варягів новгородських, Рюрик, почув про це і захотів відібрати Київ для себе. Послав туди свого сина Ігоря з дядьком Олегом; цей Олег убив Аскольда і Діра і сам сів княжити до зросту Ігорєвого.

Так оповідав літописець. Але що ж! Він міг знати тільки те, що чув, що говорилося тоді, а чи так воно було, чи ні, він перевірити не міг. Ми тепер, маючи й ще книги, окрім «Літопису», маючи вісті й від других народів, можемо вже всі ті оповідання перевірити; от, перевіривши, наука історична каже нам, що все розказане літописцем — тільки казка.

Насамперед щодо імені. У норманів не було ніколи племені русь, а натомість задовго ще до 862 року ми зустрічаємо ім'я Русь по старовинних документах, і прикладається воно не до варягів, не до Новгорода, де ті

¹ Одна гора в Києві називається Щекавиця, друга — Хорєвиця, а маленька річечка, що тече через Київ, називається Либідь.

ЗМІСТ

ІСТОРИЯ УКРАЇНИ ДО КІНЦЯ XVI СТОЛІТТЯ 3

I

До збудування Київської держави 5

II

Київська держава 15

III

Окремі князівства на Русі. 43

Далекі границі нашого краю 54

Життя за княжих часів 58

Устрій громадянський, значення громади 63

Устрій життя 73

IV

Галицький княжий період 83

Наддніпрянина в XIII–XIV віках. 103

V

Литовсько-польський період. 107

ДВА ГЕТЬМАНИ 181

Богдан Хмельницький, гетьман України 183

Гетьман Іван Мазепа 262

ГУЦУЛИ І ГУЦУЛЬЩИНА 323